

Jef Verbeek & Guido Willems (Red.)

Levens Lijnen

Schoolloopbaanbegeleiding
tijdens het secundair onderwijs
en in de overgang naar de werkplek
of naar het hoger onderwijs

Garant

Leuven-Apeldoorn

Levens Lijnen is tot stand gekomen als reader voor drie gelijknamige colloquia,
georganiseerd door het samenwerkingsverband K.U.Leuven-CSBO
in het najaar van 1997.

Jef Verbeek & Guido Willems (red.)
Levens Lijnen
Leuven/Apeldoorn
Garant
1997
264 blz. — 24 cm
D/1997/5779/74
ISBN 90-5350-656-X
NUGI 722

© Garant Uitgevers n.v. en de respectieve auteurs

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van
druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de auteurs en van de uitgever

Garant
Tiensesteenweg 83, 3010 Leuven — Kessel-Lo (België)
Koninginnelaan 96, 7315 EB Apeldoorn (Nederland)

INHOUD

Ten geleide <i>A. Oosterlinck</i>	7
Ten geleide <i>A. Hermans</i>	9
Inleiding <i>J. Verbeek & G. Willems</i>	11
Hoofdstuk 1 De samenleving: een wereld vol breuken <i>Jef C. Verhoeven</i>	13
Hoofdstuk 2 Rationeel kiezen is economisch handelen. Economische aspecten van de studiekeuze <i>Ides Nicaise</i>	27
Hoofdstuk 3 Van kiezen naar leren. De ontwikkeling van een arbeidsidentiteit <i>F. Meyers</i>	35
Hoofdstuk 4 Studieloopbanen van jongeren: een reis vol hindernissen <i>Lucas Gellynck</i>	51
Hoofdstuk 5 Gottfredson Revisited <i>R. Spijkerman</i>	61
Hoofdstuk 6 Studie-en beroepskeuzebegeleiding in Europa <i>F. Verherstraeten</i>	73
Hoofdstuk 7 Naar meer differentiatie in de onderwijstijd? Nadenken over het secundair onderwijs vanuit het perspectief van de schoolloopbanen <i>J. Van Damme</i>	81
Hoofdstuk 8 Kritische analyse van de overgang van de tweede naar de derde graad in het secundair onderwijs <i>J. Timmers</i>	97
Hoofdstuk 9 De ontwikkeling van beroepsprofielen in Vlaanderen: bakens voor het onderwijs <i>R. Meeuwissen</i>	109

Hoofdstuk 10	
De ideale werknemer. Een visie op de verwachtingen van de bedrijfsleider t.o.v. toekomstige werknemers	121
<i>J.P. Boons</i>	
Hoofdstuk 11	
Keuzebegeleiding van schoolverlaters	131
<i>F. Troch</i>	
Hoofdstuk 12	
Student komt van studeren. Vlaanderens decretaal geïntroduceerde normstudent als hetgeen Renée en Fons verbindt in 'de stelling van Billroth'	143
<i>P.J. Janssen</i>	
Hoofdstuk 13	
Begintermen van het academisch onderwijs aan de universiteit	163
<i>J. Hoornaert</i>	
Hoofdstuk 14	
Kiezen voor de universiteit? Karakteristieken van kiezende jongeren	179
<i>M. Lacante en L. Schodts</i>	
Hoofdstuk 15	
Het zelfsturende vermogen van het lerende individu. Metacognitieve activiteiten in het bewaken, studeren en evalueren van het leerproces en het leerresultaat	191
<i>A. Minnaert</i>	
Hoofdstuk 16	
Zijn of niet zijn? Kwestie van kiezen	205
<i>P.J. Janssen</i>	
Hoofdstuk 17	
De overgang van secundair naar hoger onderwijs. Een onderzoek naar de wenselijkheid van 24 maatregelen	219
<i>L. Thijs, P. Lanckswaert, G. Willems & J. Verbeek</i>	
Hoofdstuk 18	
Schoolloopbaanbegeleiding. Een kader voor een geïntegreerde aanpak door het PMS-centrum en de school	241
<i>W. Magez</i>	
Bijlagen	
– Documentatie over schoolverlaten	255
– CSBO-publicaties over schoolloopbaanbegeleiding	261
Personalia	264

TEN GELEIDE

In het perspectief van de hernieuwde aandacht voor een optimale 'schoolloopbaanbegeleiding' in het secundair onderwijs naar het hoger onderwijs en naar de arbeidsmarkt is dit initiatief van het samenwerkingsverband K.U.Leuven-CSBO goed doorzocht gekozen. Een recent advies van de Vlaamse Onderwijsraad over de overgang van secundair naar hoger onderwijs vraagt voor dit thema trouwens specifieke aandacht en geeft hierover ook een reeks aanbevelingen.

Het samenwerkingsverband K.U.Leuven-CSBO werd op 21 maart 1990 opgericht met het doel de bestaande coöperatie te intensifiëren inzake onderzoeks- en werkdomeinen die de Psycho-Medisch-Sociale (PMS) centra aanbelangen. De drie belangrijkste klemtonen in dit samenwerkingsverband zijn: (1) in functie van onderzoek en opleiding contacten onderhouden met de problemen en de opdrachten in de verschillende praktijkvelden; (2) goede afspraken maken voor de medewerking aan en de planning van universitaire onderzoeksprojecten inzake de begeleiding van jongeren in hun ontwikkeling; (3) nascholing organiseren door het beschikbaar stellen van de deskundigen van de K.U.Leuven. De drie klemtonen worden vervlochten in drie colloquia die in het najaar van 1997 worden gepland en waarop 'schoolloopbaanbegeleiding' via 'samenspraak' tussen secundair onderwijs, hoger onderwijs en arbeidsmarkt concreet in reliëf zal worden geplaatst. De diverse aspecten van dit thema komen ook aan bod in dit boek: 'Levens Lijnen'.

Het verheugt me dat het thema dat in de drie colloquia en in het boek 'Levens Lijnen' aan bod komt een mooie 'jubileumrealisatie' is van een studiedag van de Dienst voor Studieadvies van de K.U.Leuven op 17 januari 1973 over 'Studiekeuzebegeleiding van abiturienten'. Die studiedag waaraan enkele deskundigen van de huidige 'Levens Lijnen' ook meewerkten, betekende een zeer belangrijke spoorslag van het studiekeuzebegeleidingswerk in Vlaanderen.

Ik wens de 'Levens Lijnen' van 1997 een nog grotere 'spoorslag' toe in het uittekenen van een vernieuwd profiel van 'schoolloopbaanbegeleiding'!

Prof. dr. A. Oosterlinck
Rector

D. Verrycken reikt in bijlage 1 een nuttig begeleidingsinstrumentarium aan.

Het is algemeen bekend: inzake deelname aan het hoger onderwijs scheert Vlaanderen hoge toppen en de tewerkstelling van afgestudeerden wordt globaal als zeer positief geëvalueerd. Toch zijn er ook minpunten en de kritiek op de hoge mislukingscijfers is - evenals in het secundair onderwijs - de meest opvallende. Er wordt in dit boek geen discussie gevoerd over te nemen maatregelen, maar wel kennis genomen van de mening van de betrokkenen zelf, nl. de laatstejaars secundair onderwijs, de jongeren die voor de keuze van het hoger onderwijs staan. Verder wordt ingegaan op te nemen begeleidingsmaatregelen om de effectiviteit van het resultaat van het keuzeproces bij de overgang naar het hoger onderwijs te verbeteren. Dit thema wordt uitgewerkt in bijdragen die zowel theorievorming, onderzoek als zeer concrete begeleidingsaanwijzingen bevatten. Zij zijn geschreven door P. Janssen, J. Hoornaert, M. Lacante en L. Schodts, A. Minnaert en L. Thijs e.a. .

Het laatste hoofdstuk is geschreven door W. Magez. Het schetst een kader voor samenwerking tussen de belangrijkste betrokken actoren in de schoolloopbaanbegeleiding.

De redactie

juli 1997

Hoofdstuk 1

DE SAMENLEVING: EEN WERELD VOL BREUKEN

Jef C. Verhoeven

Een groot deel van de jongeren dat nu een opleiding en een beroep kiest, zal ruwweg in het jaar 2040 nog aan de arbeid zijn. Dit lijkt een eeuwigheid van ons verwijderd en er is wellicht niemand die met zekerheid zal kunnen zeggen hoe de samenleving er dan zal uitzien. Een ding is zeker: vele mensen zijn zelfs in deze tijd erg onzeker over de nabije toekomst wat hun tewerkstelling betreft. In mei jongstleden berichtten de kranten nog dat een derde van de Vlamingen vreest zijn baan te verliezen in de komende vijf jaar. Dat een dergelijke houding snel kan veranderen, bewijst een ander bericht in dezelfde maand in Time: waar in 1996 nog dertig procent van de Amerikanen zich zorgen maakten over het mogelijk verlies van hun job, was dit cijfer tot negentien procent gedaald in 1997. Onzekerheid is niet enkel afhankelijk van de tijd waarin mensen hierover worden ondervraagd maar eveneens van de plaats en het beeld dat de mensen hebben van de economische ontwikkeling. Spijts deze optimistische noot van Amerikaanse onderzoekers blijft het een feit dat heel wat analisten de toekomst inzake tewerkstelling niet zo optimistisch zien. Op een internationale conferentie in april 1997, georganiseerd door het consultingbureau Arthur Andersen in Chicago, beschreef Charles Handy de tewerkstelling op de volgende ruwe wijze: 50 % van de actieve bevolking hebben een voltijdse job, 30 % werken deeltijds en 20% zijn werkloos of hebben slechts nu en dan iets te doen. Dit is helemaal niet het beeld van de volledige tewerkstelling waarvan we dromen, maar evenmin de situatie van de tewerkstelling in Vlaanderen op dit ogenblik (Vlaanderen heeft minder deeltijdse tewerkstelling, Holderbeke e.a., 1996). Het zegt evenmin iets over de toekomst. Anderzijds zijn er weinig indicatoren in de hedendaagse economie te vinden die erop wijzen dat de tewerkstelling snel zal verbeteren. Ofschoon het niet mogelijk is te zeggen wat de situatie zal zijn over veertig jaar, kan men toch verwachten dat men zal moeten rekening houden met andere productiewijzen waardoor de arbeidstijd wellicht nog zal verkorten. Dit betekent dat men niet enkel zal moeten opleiden voor beroepsarbeid maar eveneens mensen zal moeten vormen om zich in hun vrije tijd zinvol bezig te houden en die daarenboven politiek voldoende bewust zijn om een democratisch bestel in leven te houden.

Wat er ook van zij, zij die jongeren begeleiden bij hun studie- en beroepskeuze zullen een beeld moeten hebben van de samenleving waarin zij later zullen leven en

werken. Iemand opleiden betekent immers niet dat men hem of haar enkel geschikt maakt voor een job. Zij zullen ook moeten voorbereid zijn om die job te doen in een veranderende samenleving. Het is daarenboven niet zeker dat zij hun ganse leven dezelfde job zullen hebben. Bepaalde arbeid zal immers door de technologie of door andere noden in de samenleving verdwijnen, terwijl er nieuwe zich zal aandienen. Iemand voorbereiden voor iets dat men eigenlijk nog niet kent, is geen eenvoudige zaak. Maar de uitdaging is daar en men kan haar niet ontlopen.

Om dit te ondersteunen doen we hier een gooi naar die toekomst. Het is niet meer dan een beschrijving van wat men met enige waarschijnlijkheid kan verwachten op korte termijn, niet wat er te verwachten valt over een halve eeuw. Wat wij zullen geven, zijn niet meer dan redelijke hypothesen die door de toekomst kunnen gefalsificeerd worden. Vijf fenomenen zullen in deze analyse worden opgenomen en telkens zal de vraag worden gesteld naar hun relevantie voor de studie- en de beroepskeuze en voor het onderwijs. Op de eerste plaats zullen we deze samenleving beschrijven als een samenleving die op weg is naar een risicosamenleving. Ook al loopt de ganse samenleving deze risico's, zij blijft wellicht een opgedeelde samenleving, waarin het onderscheid naar sekse, klasse en leeftijd een rol blijft spelen en conflict niet zal ontbreken. Ten derde zal, spijs collectieve druk, wellicht de individualisering toenemen. En ten slotte zullen we toelichten hoe het gezin en de arbeid onder invloed van deze factoren mogelijks veranderen.

1. De risicosamenleving

Hierboven werd reeds gesuggereerd dat we in een risicosamenleving leven. Het is een ietwat ruwe typering van een samenleving die vroeger meer de kenmerken vertoonde van een gemeenschap. Typisch voor de gemeenschap was dat vele mensen in kleine dorpen leefden en dat gezinnen en families zich gedragen voelden door de buurt. De industrialisering heeft daarin verandering gebracht: taken werden opgedeeld, gezinnen trokken zich terug in hun woning en de relaties werden meer en meer juridisch geregeld. De samenleving vermaatschappelijkte. Deze opsplitsing ging gepaard met groeiende klassentegenstelling, die later in de verzorgingsstaat werden afgezwakt door de sociale zekerheidssystemen. Wij leefden en leven nog steeds in een samenleving die de welvaart gelijker wil verdelen over alle lagen van de bevolking. Nu zijn we echter wederom een ander stadium ingestapt, aldus U. Beck (1986, 1994). Hij noemt dit de risicosamenleving. Volgens hem leven we in een overgangssituatie van een samenleving die zich voornamelijk bezig houdt met de verdeling van welvaart naar een samenleving die geconfronteerd wordt met de verdeling van risico's. Welke weg het zal uitgaan is helemaal niet zeker. Nochtans valt het niet te negeren dat een risicomaaatschappij meer en meer zichtbaar zal worden. Wat zijn de kenmerken van een risicosamenleving? Op de eerste plaats worden wij geconfronteerd met de risico's van het milieu, zoals radioactiviteit en chemi-

sche pollutie, typische vormen van vervuiling die in het algemeen voor de dagelijkse ervaring onzichtbaar zijn. Enkel de wetenschap kan ze zichtbaar maken en afhankelijk van de wetenschappelijke definitie zullen ze betekenis krijgen in de samenleving. Ten tweede zijn er in deze samenleving groepen die meer bedreigd zijn door deze risico's. Dit is gedeeltelijk klassegebonden (arbeiders die in 'gevaarlijke' industrie werken) en voor een ander deel afhankelijk van de rijkdom van een land (vervuilende productie-eenheden worden geïmporteerd in de derde wereld (Bhopal, India)). Maar anderzijds bedreigen deze risico's de ganse samenleving, zonder onderscheid naar klasse. De risicoproduceerders zijn immers eveneens bedreigd. Ten derde blijft deze maatschappij in de greep van de grootindustrie en wordt het private tot publiek goed gemaakt. De vraag naar goederen van de industrie die risico's produceert, neemt toe en houdt zichzelf in stand. Het systeem lijkt een eigen leven te lijden en is voortdurend gericht op uitbreiding waaraan moeilijk nog een einde kan gesteld worden. Ten vierde zijn deze risico's stevast verbonden met beschaving. Een beschaafde samenleving produceert voortdurend deze risico's en het zijn enkel de specialisten die de risico's kunnen waarnemen. Kennis is dus een essentiële voorwaarde om de risico's te kennen, wat haar meteen een belangrijke politieke betekenis geeft.

Een reflectie op een dergelijke risicosamenleving leert ons verschillende dingen. Ik wil er slechts twee wat meer onderstrepen, nl. 1) dat kennis niet los kan worden gezien van moraal, en 2) dat de studie van de natuur niet kan ontkoppeld worden van de studie van de maatschappij. Wat het eerste punt betreft, instrueert ons de risicosamenleving dat het niet volstaat op een wetenschappelijke manier te bepalen waar de risico's te vinden zijn. Of iets een risico is, is immers afhankelijk van de normen die men hanteert om iets een risico te noemen. Dit voert ons naar de vraag wat wij verstaan onder een menselijke samenleving en wat voor soort samenleving wij willen bereiken. Dit heeft iets utopisch maar stelt meteen de vraag naar de morele regels die wij willen en moeten hanteren om hierop een antwoord te geven. De wijze waarop deze antwoorden tot stand komen, staat niet los van de politieke structuur van de samenleving, de impact van de media en de instituten die de morele regels bepalen (o.a. gezin, politieke partijen, kerken, drukingsgroepen, en dgl.). Een antwoord geven op de vraag of een bepaald fenomeen een risico is voor de samenleving, is niet louter mogelijk met behulp van wetenschappelijke metingen, maar zal een uiting moeten zijn van wat een samenleving moreel kan aanvaarden. Wetenschappelijke rationaliteit kan niet zonder sociale rationaliteit. Daarmee wordt reeds geraakt aan het tweede punt, nl. dat de studie van de natuur niet kan ontkoppeld worden van de studie van de samenleving. Wat en hoe de wetenschapper onderzoekt, is afhankelijk van wat de samenleving hem toelaat of opdraagt te onderzoeken. De samenleving kijkt voortdurend toe. Zelfs het materiaal dat onderzocht wordt, kan niet los van deze sociale wereld worden gezien. In een risicosamenleving worden natuur en samenleving als samenhangende eenheden gezien: politiek, economie en cultuur staan niet los van de natuur, maar zijn onontbindbaar verweven.

Indien we dit beeld van een risicosamenleving kunnen aanvaarden dan heeft dit belangrijke consequenties voor de opvoeding van de jongeren. Op de eerste plaats wordt duidelijk dat het wetenschapsonderwijs niet enkel aandacht zal moeten beste-

den aan deze risico's en de wetenschappelijke verklaring ervan, maar ook gepaard zal moeten gaan met reflectie over de waarden die wij in onze samenleving willen bereiken. Een zuivere wetenschappelijke beschrijving volstaat niet; men heeft ook nood aan een maatstaf om het gevaar te duiden. Ten tweede hebben jongeren nood aan enig inzicht over het functioneren van de samenleving. Wetenschap leeft immers geen apart bestaan; zij maakt deel uit van de samenleving en het is belangrijk te weten hoe de samenleving gebruik maakt van de wetenschap en hoe dit het samenleven bepaalt.

2. De opgedeelde samenleving

Spijts de vele veranderingen de laatste decennia, zijn er nog steeds drie belangrijke breuklijnen in de samenleving te vinden, nl. de breuklijn tussen de seksen, deze tussen de leeftijdsgroepen en deze tussen de klassen. Het is moeilijk te zeggen in welke mate zij een rol zullen blijven spelen. Zeker is evenwel dat hun impact in de nabije toekomst niet snel zal verdwijnen.

Onder invloed van de emancipatiebeweging is de positie van de vrouw sterk veranderd. Vrouwen hebben een plaats op de arbeidsmarkt gevonden en kunnen zich kandidaat stellen voor heel wat jobs; zij kunnen langer studeren en meer studierichtingen kiezen dan dit vroeger het geval was; er is een minister van emancipatie die positieve acties voert voor de vrouwen en dgl. Nochtans hebben vrouwen nog steeds niet dezelfde kansen als mannen. Vrouwen zijn nog steeds minder dan mannen op de arbeidsmarkt vertegenwoordigd: mannen vormen 60 % van deze groep, vrouwen slechts 40 % (Matthijs, 1993a: 159-160). Ook al lijkt men hier op weg naar meer gelijkheid, toch maken andere indicatoren ons duidelijk dat volledige gelijkheid nog niet de regel is. Vrouwen werken veelal in andere beroepen dan mannen, hebben andere tewerkstellingsstatuten, hebben een gemiddeld inkomen dat een kwart lager ligt dan dat van de mannen, en kunnen minder gemakkelijk carrière maken. Daarenboven vormen zij de groep die het vlugst in aanmerking komt op de arbeidsmarkt om flexibel te reageren op de vraag. Ongeveer 90 % van de deeltijdse jobs wordt door vrouwen verricht en vrouwen maken veel meer dan mannen (gedwongen?) gebruik van beroepsloopbaanonderbreking. Al staat voor vrouwen elke opleiding open, zij komen nog steeds meer terecht in opleidingen die traditioneel als 'typisch' voor hen werden gezien. Dit beperkt uiteraard hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Komt daarbij nog dat de vrouw meer dan de man de gezinstaken op zich neemt en eventueel deeltijds of tijdelijk de beroepsarbeid verlaat om de kinderen op te voeden (Bundervoet, 1993). In de arbeidswereld wordt deze grotere inzet van de vrouwen niet steeds gewaardeerd. Integendeel. Meer dan mannen lopen zij het gevaar werkeloos te worden. Daarenboven vormen ze het grootste deel van de bestaansminimumtrekkers en van de bejaarden met een gewaarborgd inkomen.

De tweede breuklijn loopt langs de leeftijdscategorieën. In onze prestatiegerichte maatschappij worden deze lijnen voornamelijk getrokken tussen de nog niet actieven, de actieven die zorgen voor de productie en de niet-meer actieven. De eerste en de tweede groep zullen proportioneel afnemen, de derde zal daarentegen toenemen. Zo berekende de UNO dat de proportie jonger dan 25 jaar in België tussen 1988 en 2025 zou dalen van 33,2 % van de bevolking tot 26,5 %, terwijl de senioren van 65 en ouder zouden toenemen van 14,4 % tot 22,7 % (Matthijs, 1993b: 39). Ook al zijn er heel wat onbekenden die deze extrapolaties kunnen afzwakken, het is een feit dat onze maatschappij veroudert en dat dit een geweldige uitdaging zal betekenen voor de actieven. Niet enkel komt daardoor ons sociaal zekerheidsstelsel onder druk, maar ook de verdeling en de handhaving van de welvaart. Wij weten trouwens niet of de sociale zekerheid er over een tiental jaren nog hetzelfde zal uitzien als nu. De cijfers suggereren evenwel dat er meer zorg zal nodig zijn voor de bejaarden en dat zij meer dan anderen het risico lopen, getroffen te worden door sociale uitsluiting. Anderzijds is het niet ondenkbaar dat bejaarden niet bij de pakken blijven zitten en tal van diensten kunnen bewijzen aan de samenleving, eventueel als vrijwilliger.

Ook voor de jongeren zullen de investeringen wellicht toenemen. Meer dan ooit vraagt onze technologische samenleving hoog geschoolden en dit vraagt langere opleidingen. Men heeft ondertussen ingezien dat men geen opleiding kan geven die volstaat voor het ganse beroepsleven. Het gevolg is dat in de toekomst, nog meer dan nu, de reeds actieven tijd zullen moeten uittrekken voor nascholing. Voor hen die niet voldoende tred kunnen houden met deze scholingsdruk bestaat er het gevaar dat zij aan de rand van de samenleving zullen terecht komen. Dit voert ons naar de derde breuklijn in de samenleving.

Wij leven niet meer in de klassensamenleving van de negentiende eeuw. De arbeidersstrijd heeft hieraan een eind gesteld. Het sociale zekerheidsstelsel van de verzorgingsstaat heeft ervoor gezorgd dat de harde verschillen zijn afgezwakt. Nochtans zijn ze niet helemaal verdwenen. Spijts de vele maatregelen ter bevordering van de kansengelijkheid zijn er zowel objectief als subjectief nog scheidingslijnen in onze samenleving (De Witte, 1991). Meer dan ooit beseft men nu dat bedrijven plots de deuren kunnen sluiten en mensen van de ene op de andere dag op straat kunnen zetten. Dit heeft niet enkel zijn gevolgen voor de materiële welvaart en het geestelijke welzijn van de werknemer, maar heeft eveneens een diepe impact op zijn gezin. Vooral de gezinnen met slechts één inkomen zijn bijzonder kwetsbaar en nog meer bedreigd is de positie van de éénuoudergezinnen, vooral daar waar de ouder een vrouw is. Sociale uitsluiting is hier geen fictie en tot nog toe hebben beleidsvoerders nog geen oplossing gevonden om deze kansengelijkheid te beperken. Wat er in de toekomst zal gebeuren, is niet duidelijk. Enerzijds heeft de samenleving meer middelen dan ooit en beschikt zij over instrumenten om de welvaart rechtvaardiger te verdelen. Anderzijds weet men niet of deze welvaart in de toekomst zich zal handhaven en of de instrumenten niet noodgedwongen zullen veranderen. Wat gaat er met de arbeid gebeuren? Zal het kapitaal arbeid zoeken daar waar hij het goedkoopst is? Er zijn heel wat indicatoren die erop wijzen dat dit het geval is. Dit geeft zeker meer kansen aan de derde wereld, maar vermindert de mogelijkheden in eigen land. Maar spijs deze verschuiving blijft er een vreselijke kloof tussen de arme en

de rijke landen en deze kloof schijnt nog te vergroten.

Zolang deze drie breuklijnen blijven bestaan, vormen ze een uitdaging voor het onderwijs en voor hen die jongeren moeten begeleiden bij studie- en beroepskeuze. Onderzoek heeft aangetoond dat zowel het onderwijs als de adviseurs van jongeren hebben bijgedragen tot het in stand houden van deze tegenstellingen in de samenleving, meer nog, zij zouden ze nog hebben versterkt. Het is duidelijk dat zowel het onderwijs als zij die jongeren adviseren zich hierover moeten bezinnen. Beide instituties kunnen immers een bijdrage leveren om de kansenongelijkheid tussen mannen en vrouwen, en tussen arm en rijk te verminderen. Maar dit vergt een bewuste aanpak. Ook zal men anders moeten omgaan met de leeftijdsverschillen. Leren is niet enkel iets voor de jeugdige; het is een opgave voor het ganse leven, ook voor senioren. Wat men tien jaar geleden geleerd heeft om zijn job te kunnen doen, zal niet meer volstaan voor de rest van zijn carrière. Leren zal daarenboven niet enkel meer in de traditionele scholen gebeuren, maar in bedrijven, of thuis met behulp van internet of andere instrumenten. Scholen zullen immers niet alles kunnen leren voor het latere leven, maar zullen zich veeleer moeten bezig houden met leerlingen te leren leren zodat zij later hun eigen weg kunnen vinden.

3. Een geïndividualiseerde samenleving

De verzorgingsstaat was een product van een collectieve inspanning van drukkingsgroepen en politieke partijen en gaf het gevoel dat men collectief verantwoordelijk was voor zijn toekomst, voor welvaart en welzijn. Daardoor kregen individuen die vroeger weinig of geen hoop op verbetering van hun levensvoorwaarden hadden, meer kansen. Het onderwijs werd veralgemeend en burgers werden opgeroepen om persoonlijk verantwoordelijkheid op te nemen. Wat in de negentiende eeuw nog het voorrecht was van de bezittende klasse, is nu het recht van iedereen. De arbeid werd gedifferentieerd en de scheiding tussen arbeid en gezin werd voor velen een realiteit. Dit alles vormde een ideale voedingsbodem voor een groeiende individualisering. Het individu kan niet langer de verantwoordelijkheid voor zijn eigen bestaan in de schoenen van de samenleving schuiven. Zij geeft immers het levensnoodzakelijke: zij zorgt voor een minimuminkomen, zorgt voor onderwijs voor iedereen, plant de tewerkstelling en de huisvesting; spreidt cultuurproducten (media, kunst), enz. Als men dan niet bereikt wat men wil, is dit de verantwoordelijkheid van het individu, zo luidt de redenering. Individen worden dus meer en meer gezien als actoren die zelf hun levenslot moeten bepalen en zelf keuzen maken. De samenleving geeft hiervoor trouwens de mogelijkheden, zoals bv. het recht van de vrouw om een eigen inkomen te hebben waardoor zij minder afhankelijk wordt van het inkomen van de echtgenoot; de juridificatie van de samenleving waardoor een werknemer niet enkel afhankelijk is van collectieve actie maar op basis van het arbeidsrecht zijn positie

kan verdedigen. Dit verhindert echter niet dat deze individuen meer dan ooit afhankelijk zijn van het collectieve aanbod in onze samenleving van arbeid, onderwijs, verkeersorganisatie, sociale zekerheid, enz. dat meer dan ooit geïnstitutionaliseerd is. De geïndividualiseerde samenleving heeft echter ook een stuk van het sociale leven weggenomen dat vroeger een bepaalde bescherming gaf. De oude sociale netwerken van de buurt en de familie bieden niet langer meer de steun die ze vroeger gaven. Elk gezin staat voor zichzelf in en wanneer werkloosheid toeslaat, moeten zij zelf zien te overleven binnen het systeem. De oude cement die de samenleving vroeger samenhiield, is vergaan. Regels, wetten en sociale vangnetten zijn er in de plaats gekomen (Beck, 1986 (1994): 85 e.v.).

In welke mate dit proces zich verder zal ontwikkelen, blijft een open vraag. Als men kijkt naar de resultaten van de European Values Study van 1981 en 1990 in België dan blijkt de trend van de individualisering, samen met een groeiende secularisering zich door te zetten in het begin van de jaren negentig (Kerkhofs e.a., 1992). Waar mensen vroeger gebonden waren door grote morele gezagdragers (o.a. de kerken), gaan zij nu meer bij zichzelf te rade. Zowel op het vlak van de ethiek, de politiek, de seksualiteit, de wereldbeschouwing als de vrije tijd gaan zij hun eigen keuzen maken en ook al staan deze soms tegenover elkaar, zij voelen zich daarom niet ongelukkig. Mensen voelen zich goed met deze nieuwe vrijheid. Anderzijds blijven zij veel belang hechten aan onderwijs en sociale zekerheid. Moeilijker heeft men het om met de anderen in contact te treden, zeker wanneer die anderen als een bedreiging worden gezien (extremisten) of tot een andere ethnische groep behoren, maar in dit laatste geval is men minder afwijzend. Ook al bestaat er een grote verscheidenheid aan opvattingen, op enkele punten gaat men akkoord: 1) verdraagzaamheid is een belangrijke waarde, ook in de opvoeding en zolang de anderen verdraagzaam zijn, wil men dat ook zijn tegenover de anderen; en 2) allen zijn bewust van de gevaren die het milieu bedreigen en willen dat de mensenrechten worden gehandhaafd. Ook al heeft men zich meer op zijn gezin teruggetrokken, het blijft een feit dat in Vlaanderen nog steeds een belangrijk netwerk van verenigingen bestaat waar mensen elkaar ontmoeten. Doorheen dit globale beeld loopt echter een breuklijn die hierboven reeds aan bod kwam, nl. deze van de leeftijd. De ouderen houden sterker vast aan de traditionele waarden. Enerzijds kan men daarom verwachten dat deze waarden een natuurlijke dood zullen sterven, maar anderzijds is het zo dat door de veroudering van de bevolking de groep ouderen in de toekomst nog belangrijker zal worden, ook politiek, zodat het niet vanzelfsprekend is dat die waarden zullen verdwijnen.

Ook de jeugdcultuur vertoont de kenmerken van individualisering. Spijts het toenemend belang van het materiële in het leven van de jongeren, blijven zij op zoek naar geluk en naar een gelukkig gezinsleven (Verhofstadt-Denève, 1991: 120-124) en staan zij meer dan ouderen open voor postmateriële waarden (Loosveldt, 1989). Voor het onderwijs is het ook interessant vast te stellen dat zij willen slagen in studie en werk. Dit betekent evenwel niet dat zij de school erg op prijs stellen, ook al verwerpen de meesten de school niet. Studeren wordt door hen gezien als een voorwaarde om later in het beroepsleven te lukken. Daarvoor is een school nodig, maar de school is hun wereld niet. Het is een wereld die opgelegd is door de volwas-

nen. Jongeren willen echter zichzelf zijn, hun eigen wereld maken en deze kunnen zij zelden of nooit realiseren in de school. Daarom is het leven buiten de school zo belangrijk voor hen. Op die manier ontstaat er een competitie tussen de wereld van de school en deze buiten de school. Scholen willen immers dat leerlingen ook buiten de school nog verder werken voor de school. Jongeren willen anderzijds niet enkel loskomen van de controle van de school, maar eveneens van het toezicht van de ouders, die althans wat studeren betreft, dikwijls dezelfde waarden verdedigen als de school. In hun vrijetijd zoeken de jongeren daarom naar iets dat niet direct met de school te maken heeft en hen ook bevrijdt van de controle van de ouders. Bezoek aan fuiven, café en bioscoop zijn voor de oudsten van het secundair onderwijs de meest voorkomende vormen van vrijetijdsbesteding (Pickery, 1996). Muziek beluisteren en tv-kijken nemen nog een groter deel in van hun vrijetijd en ook al gebeurt het thuis, het is de muziek die zij kiezen en dikwijls ook de tv-programma's waaraan zij de voorkeur geven. Zij krijgen daarenboven ook de middelen om dit te doen en wanneer die ontoereikend zijn dan zoeken vele jongeren een job om de vrijetijdsbesteding te kopen die zij willen.

Volwassenen noch jongeren ontsnappen dus aan een toenemende institutionalisering en standaardisatie, maar tegelijkertijd manifesteert zich een individualisering. Twee van de belangrijkste instrumenten die bijdragen tot deze ontwikkelingen zijn de media en de communicatietechnologie. Nemen wij het voorbeeld van de televisie. Iedereen van ons loopt de kans bloot gesteld te worden aan dezelfde programma's. Op een gestandaardiseerde manier wordt ons nieuws, toneel, film, concert en dgl. aangeboden. Iedereen krijgt dezelfde boodschap maar bekijkt ze op zijn eigen manier. Meestal gebeurt dit kijken ook geïsoleerd van de rest van de wereld; zelfs in gezinsverband leidt het zelden tot discussie. De tijd die men voor zijn toestel doorbrengt, kan niet worden ingenomen door sociale contacten die vroeger in onze samenleving veel frequenter en intenser waren. Wij worden voor een stuk uit het directe sociale leven weggetrokken. G. Anders noemt het 'het gestandaardiseerde collectieve bestaan van geïsoleerde massa-heremieten' (Beck, 1986 (1994): 132). Wij krijgen wel het gevoel dat we tot één grote wereld behoren (globalisatie): in de slums van Rio kan men dezelfde 'soaps' zien als in de Vlaamse huiskamers en tijdens de bombardementen van Bagdad (golfoorlog) kon men beter dan de piloten volgen of de bommen hun doel troffen of niet. Het geeft het gevoel erbij te horen, ook al is men ver weg. Televisie doet ons niet enkel de wereld anders beleven, hij organiseert ook ons leven: immens vele uren worden door grote massa's, vooral jongeren, voor de televisie doorgebracht. Het publieke bepaalt meer dan ooit het private.

Naast de televisie hebben de andere media en het steeds groeiende amalgaam van communicatie-instrumenten ons het tijdperk van de informatiemaatschappij ingeloodst. Meer dan ooit kunnen wij beschikken over een massa informatie. Zij komt echter in dergelijk grote hoeveelheden op ons af, dat we niet meer in staat zijn om uit te maken wat de waarde ervan is. Men vergeet de vraag te stellen naar de bron van de informatie en de belangen die de informant verdedigt. Daardoor lopen wij het gevaar gedesinformeerd te geraken in plaats van tot een beter inzicht te komen. En ook hier zijn bepaalde groepen in onze samenleving meer kwetsbaar dan andere.

Ten eerste omdat de armen veel minder een beroep kunnen doen op de communicatie-instrumenten, en ten tweede, omdat zij minder kans hebben op vorming om op een gepaste wijze met deze instrumenten om te gaan (De Grooff, 1993). De breuklijn tussen zwakke en sterke groepen die door onze samenleving loopt, zou daardoor nog maar eens kunnen bevestigd worden.

Deze geïndividualiseerde samenleving plaatst het onderwijs voor een belangrijke uitdaging. Enerzijds zou men kunnen verdedigen dat het onderwijs vooral zal moeten zorgen om elk individu zo goed mogelijk voor te bereiden om zich te handhaven in deze competitieve maatschappij. Stilaan weet elke afgestudeerde dat er terug examens en tests moeten worden afgelegd eens men de school verlaten heeft. Elk bedrijf, elke dienst zoekt naar de persoon die het best past in zijn organisatie en men heeft weinig begrip voor hen die in deze wedren falen. Betekent dit nu dat scholen zich enkel moeten bezighouden met de persoonlijke bekwaamheid van de individuele leerlingen? Ik geloof het niet; er is meer. Indien men de sociale dimensie van de samenleving in de vorming uit het oog verliest, dreigt onze samenleving nog meer op te splitsen en lopen wij het gevaar de solidariteit, die zo belangrijk is, totaal te verliezen. Het bedrijfsleven krijgt hiervoor meer en meer oog. Zonder de band met de anderen, loopt elke organisatie het gevaar in moeilijkheden te komen. Dit betekent eveneens dat in het onderwijs ruimte zou moeten zijn voor dergelijke patronen van samenwerking. Het houdt overigens geen steek te stellen dat dit alles weinig belang heeft voor het onderwijs aangezien jongeren de school toch niet diep in het hart dragen. Dit zou een te eenvoudige redenering zijn. Globaal zijn de jongeren niet erg gelukkig met de school en draagt de school bij tot een soort vervreemding, maar anderzijds willen jongeren slagen in studie en werk. En hier kan de school toch een belangrijke rol spelen. Het zal dan wel nodig zijn dat beleidsvoerders en lesgevers de school zo dicht mogelijk bij de leefwereld van de jongeren brengen. Nochtans moet men zich op dit vlak niet te veel illusies maken: het is eigen aan de jeugd dat zij hun eigen weg willen gaan en dus een andere omgeving zoeken zodat zij zich los van de dwang van de school en thuis kunnen ontplooien. De school zal nooit deze functie kunnen overnemen; dit gebeurt wel in jeugdbeweging en in andere vormen van niet-georganiseerde vrijetijdsbesteding.

Een bijzondere uitdaging voor het onderwijs vormt de wereld van de media en de communicatietechnologie. Voor de school vormen zij enerzijds een hulp, maar anderzijds ook een concurrent omdat zij over meer middelen beschikken dan de school. Scholen hebben het dikwijls hard om gelijke tred te houden met de ontwikkeling van de communicatietechnologie en de informatica. Vermits dit laatste in de toekomst nog belangrijker zal worden, dreigt er hier een scheiding te groeien tussen hen die wel met de informatica over weg kunnen en zij die dit niet kunnen. De dualisering van de samenleving in een groep van alfabeten en analfabeten inzake informatica vormt een reële dreiging. Het onderwijs zal wellicht deze breuk niet kunnen verhinderen; men zal het probleem nochtans niet uit het oog mogen verliezen, wil men de zwakken niet op een nog meer benadeelde plaats doen belanden in onze samenleving.

4. Het veranderende gezin

Uit sociologisch onderzoek blijkt dat het gezin een belangrijke betekenis heeft voor de kansen van de jongeren in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Wat zij in het gezin meekrijgen aan waarden, sociale contacten en materiële mogelijkheden heeft een duidelijke impact op wat er met hen in de school gebeurt en welke studie- of beroepskeuze jongeren maken. Daarom is het ook zo belangrijk een zicht te hebben op de toekomstige ontwikkeling van het gezin. Kort wil ik verwijzen naar de volgende cijfers: in 1960 hadden er in België 65.220 huwelijken en 4.589 echtscheidingen plaats; in 1996 waren deze cijfers resp. 50.601 en 28.384. Hieruit valt af te leiden dat er op het vlak van de gezinsvorming zeer grote veranderingen zijn opgetreden en dat jongeren in vergelijking met vroeger in zeer verschillende gezinssituaties opgroeien. Het gezin is niet enkel veel kleiner geworden, maar het is tevens zo dat er veel minder mensen huwen. Daarenboven is het zo dat een groot deel van de huwelijken geen stand houdt. In de V.S.A. bv. berekende men dat ongeveer de helft van de kinderen de huwelijksontbinding van hun ouders meemaken. Een tweede huwelijk van één van hun ouders volgt voor heel wat van hen binnen de vijf jaar na de scheiding. Een groot deel van deze kinderen leeft minstens voor een aantal jaren in een éénoudergezin (Matthijs, 1993a). Dumon (1995) wijst op de noodzaak om naast de processen van echtscheiding, ook de ontwikkeling van herstichte gezinnen te bestuderen.

Een belangrijke factor in de verandering van de gezinsrelaties vormt de haast algemene aanwezigheid van moeders op de arbeidsmarkt. Tweeverdieners geven aan het gezin een belangrijke bescherming tegen tal van risico's in het leven. Anderzijds verandert door de beroepsarbeid van de moeder de taakverdeling in het gezin. Kinderen moeten vlugger dan vroeger voor zichzelf zorgen en missen soms de steun van hun ouders. Ook het relatiepatroon en de taakverdeling wordt erdoor beïnvloed. De betekenis hiervan voor het studiegedrag van socio-economisch zwakkere jongeren is meer dan eens aangetoond.

Door deze processen, maar niet enkel hierdoor, heeft het gezin vele gezichten gekregen. Matthijs (1993a: 165) spreekt over 'ongehuwd samenwonenden, BOM-moeders (bewust ongehuwde moeders), alleenwonenden, bewust kinderlozen, voordeurdelers, hola's (huwelijken op loopafstand), LAT-relaties (living apart together), nieuwe stiefgezinnen'. Gezinnen leven niet langer meer op dezelfde manier zoals dit vroeger het geval was. Andere ordenende principes spelen nu een rol. In plaats van strakke rolbepalingen, ziet men nu meer negotiatie in het gezin, waardoor anderzijds op tal van punten onzekerheid ontstaat (Dumon, 1996).

Uit onderzoek is gebleken dat het meest kwetsbare gezin het éénoudergezin is waar de vrouw gezinshoofd is. Materieel gaat het hen niet voor de wind. Het is voor de moeder haast onmogelijk te zorgen voor een inkomen en tevens nog aanwezig te zijn bij de kinderen. Kinderen uit deze gezinnen lopen meer risico's dan anderen. Nochtans is de kwetsbaarheid van een gezin niet uitsluitend afhankelijk van de financiële draagkracht van een gezin. Meer en meer wordt men in scholen gecon-

fronteerd met wat men de 'new educational underclass' is gaan noemen. Deze kinderen zijn er materieel niet steeds slecht aan toe, maar zij hebben heel wat psychologische nood (bv. gezin in proces van echtscheiding, geen aandacht van ouders voor kinderen, etc.). Voor begeleiders van studie- en beroepskeuze en voor scholen is het uitermate belangrijk om met deze ontwikkelingen rekening te houden. Het fenomeen van de geringere kansen voor arbeiderskinderen is weliswaar nog niet verdwenen, maar nieuwe vormen van achterstelling bieden zich aan en dit vergt ook de nodige aandacht wil men geen nieuw probleem creëren. In een geïndividualiseerde samenleving is de voedingsbodem voor deze problemen in elk geval aanwezig.

5. Enkel plaats voor geestesarbeiders?

Wij leven in een samenleving waar de economische bedrijvigheid zeer hoog wordt gewaardeerd. Het ideaal van de economische groei, ooit nog in vraag gesteld, staat weer vooraan. Het is een noodzakelijk antwoord op de uitdagingen van de internationale economische competitie. De rijke landen trachten hun positie te handhaven ook al is het gevecht met de lageloonlanden hard. Meer dan ooit beschikt men over de instrumenten om met minder mensen meer te produceren. Ofschoon velen hierin een bedreiging zien van de interne vrede in de rijke landen, nl. door de ontwikkeling van een duale maatschappij, blijft het ideaal om een hoge economische ontwikkeling na te streven overeind. Dit gaat gepaard met een toenemende werkloosheid, een fenomeen dat soms wel eens afneemt, maar dat zich de laatste jaren constant op een hoog niveau handhaaft. Bijzonder pijnlijk is de hoge werkloosheid van de jongeren, ook al zijn er merkwaardige verschillen op dit vlak in het voordeel van de jongeren die het langst studeren (European Commission, 1996: 9-10).

Dit alles heeft er zeker toe bijgedragen dat opleiding en opvoeding meer dan ooit in functie van de latere economische bedrijvigheid worden gezien. Wat men in de school aanbrengt, wordt meer als een voorbereiding gezien voor het latere economische leven en daardoor dreigen de andere waardevolle dingen van het leven op de achtergrond te geraken. Niet enkel heeft dit economisch denken een invloed op de inhoud van het onderwijs, maar eveneens laat het zich voelen in de organisatie van het onderwijs. In dit meer en meer rationeel georganiseerd onderwijssysteem (management by objectives) wordt de jongere veel langer opgenomen dan dit vroeger het geval was. Enerzijds is dit een voordeel; men is beter uitgerust om de uitdagingen van een competitieve samenleving aan te kunnen. Anderzijds komen de jongeren daardoor **veel langer dan vroeger in een afhankelijkheidssituatie tegenover hun ouders**. Wat zij dan kunnen doen in school en in hun vrijetijd wordt dan ook sterk bepaald door de mogelijkheden die hun ouders hebben.

Typisch voor deze economische expansie is ook het andere tewerkstellingspatroon in vergelijking met vroeger. Meer dan ooit zijn **vrouwen aanwezig op de arbeids-**

markt. Dit heeft verschillende gevolgen, zowel voor de studie- en de beroepskeuze als voor het gezinsleven, zoals hierboven reeds werd opgemerkt.

Een tweede belangrijke verandering onder invloed van de economische structuur is de **grotere tewerkstelling in de tertiaire sector**. In 1974 was 54% van de loontrekkers tewerkgesteld in de tertiaire sector; in 1992 was dit reeds 69% en dit zal nog toenemen. Dit betekent dat het grootste deel van de jeugd geconfronteerd zal worden met een ander tewerkstellingspatroon dan vroeger. Daarenboven zien we dat de **vaste jobs minder vanzelfsprekend** worden en dat men van de werknemers meer dan ooit verwacht bereid te zijn zich om te scholen en eventueel andere taken op te nemen dan deze waarvoor ze getraind zijn. In die context is het goed te begrijpen waarom werkgevers bij de selectie van de werknemers veel meer belangstelling hebben voor de persoonlijkheid (49 %), dan voor het diploma (19 %) of de studieresultaten (8 %) van de kandidaat, aldus een opiniepeiling van Marketing Unit in 1996. Ook stelt men vast dat jobs waarvoor vroeger een middelbare opleiding volstond, nu meer aan mensen met een hogere opleiding worden aangeboden. Het duidelijke beeld dat men vroeger na zijn opleiding had over zijn toekomst op de arbeidsmarkt, verdwijnt op die wijze voor heel wat jongeren.

Dat de technologie de arbeid zal veranderen is wel zeker, maar hoe ver dit zal gaan en hoe de samenleving daarop zal reageren is niet te voorspellen. Zullen sommigen weer teruggaan naar huisarbeid? Hoe zal de arbeid van de leerkracht eruit zien als de communicatietechnologie gemeengoed is geworden? Zullen mensen die de communicatietechnologie niet beheersen, nog evenveel rechten hebben als de anderen? Zullen robots de plaats innemen van mensen en wordt de mens veroordeeld om enkel te inspecteren, of is zelfs dit laatste niet meer nodig? Ziedaar enkele vragen die niet eenvoudig te beantwoorden zijn. Het staat echter vast dat jongeren die nu een studie of een beroep kiezen met deze problemen zullen worden geconfronteerd. Hoe dit zal gebeuren, is afhankelijk van tal van factoren, waaronder de arbeidsorganisatie. Net zoals dit nu het geval is, kan men immers verwachten dat men op een zeer verschillende wijze kan omspringen met de nieuwe technologie. Zo beschrijven L. Sels en G. Van Hootegem (1993) twee organisatie modellen in de auto-industrie: het Nummi-model en het Uddevalla-model. Het eerste is een product van samenwerking tussen Toyota en GM. Arbeiders zijn hier georganiseerd in kleine productieteams, maar de arbeid in het team is zeer gelijk en wordt sterk bepaald door de snelheid van de lopende band. Men spreekt over jobontwerp, maar in feite gaat het om het overnemen van bepaalde gestandaardiseerde patronen. Volvo heeft het in Uddevalla anders aangepakt. Hier werken productieteams van ongeveer 8 mensen aan de constructie van een voertuig zoals besteld door de klant. Zij organiseren zichzelf binnen het breder kader van de fabriek, maar elk team beslist autonoom over de taakverdeling en de aanwerving. De arbeid bestaat hier uit een rijke verscheidenheid aan taken en iedereen is zeer flexibel inzetbaar. Het team vormt op die manier een deel van een lerende organisatie. Hoe deze twee modellen in de toekomst zullen ontwikkelen, is niet duidelijk, ook niet welk van de twee het zal halen. Trouwens, de realisatie van deze modellen hangt niet enkel van de technologie af, maar ook van de wijze waarop de staatsoverheid, de werkgevers en de vakbonden hiermee willen omgaan. Welke kant deze ontwikkeling ook moge uitgaan, het is

zeker dat de toekomstige actor, werknemer of werkgever, zeer wendbaar zal moeten zijn. Dit vormt voor het onderwijs een bijzondere uitdaging: specialistische kennis zal minder nodig zijn; technische vaardigheden zullen immers op de arbeidsplaats geleerd worden. Wel zal deze persoon moeten bekwaam en bereid zijn om te leren.

Besluit

Al kunnen wij geen waterdichte beschrijving geven van de toekomstige samenleving, toch kunnen enkele conclusies worden getrokken voor onderwijs en studie- en beroepskeuzebegeleiding. Ten eerste waarschuwt de ontwikkeling van een risicosamenleving voor de beperkingen van een zuivere wetenschappelijke opleiding. Naast kennis van wetenschap hebben jongeren nood aan morele vorming en een inzicht in de relatie tussen wetenschap en samenleving. Verder maakt de vaststelling dat de samenleving niet als een eenheid verschijnt, maar door breuklijnen doorkruist wordt, duidelijk dat onderwijs en studiekeuzebegeleiding het behoud van deze breuken ondersteunden. Als dit het geval is, dan is het ook redelijk te verwachten dat beide iets kunnen veranderen aan deze situatie, tenminste indien dit als objectief wordt opgenomen. Kansenongelijkheid tussen mannen en vrouwen, en tussen arm en rijk kunnen wellicht verminderd worden door bemiddeling van onderwijs en studiekeuzebegeleiding, en onderwijs zal zich niet uitsluitend met jongeren moeten inlaten, maar ook met de ouderen. Jongeren zal men daarenboven niet enkel gespecialiseerde kennis moeten verstrekken, maar wel moeten leren leren.

Gezien de individualisering in onze samenleving is het belangrijk de jongeren te wapenen voor de uitdagingen die zij als individu zullen ontmoeten. Nochtans zal dit niet zover mogen gaan dat enkel competitie en strijd overblijft. Dit is trouwens niet de wereld waarvan de jongeren dromen. Zij zijn op zoek naar geluk en vinden dit gemakkelijker bij hun gelijken. Scholen zouden zoveel mogelijk hierop moeten inspelen. Deze individualisering wordt nog bevorderd door de communicatietechnologie. En ook hier heeft de school een belangrijke roeping, zowel wat het gebruik van de technologie betreft als de duiding van de informatie die door deze technologie tot bij ons stroomt. De school kan een belangrijke bijdrage leveren om het gevaar van een duale samenleving wat kennis van de communicatietechnologie betreft, te verminderen.

Door deze opdeling en individualisering is de structuur van gezin en arbeid de laatste decennia sterk veranderd. Net zoals de grotere verbanden in onze samenleving dreigen op te breken, zo breekt ook het gezin meer en meer op. De kans is groter dan ooit dat jongeren opgroeien in een gezin dat te kampen heeft met relatieproblemen, waardoor de begeleiding van de kant van de ouders wel eens zeer gering zou kunnen worden. School en begeleiders zullen aan deze relaties direct niet veel kunnen veranderen. Dit neemt niet weg dat er nieuwe problemen zullen opduiken en dat

andere probleemgroepen zich zullen manifesteren. Dit vraagt een andere benadering door school en de begeleiders van studie- en beroepskeuze. Hierover is bezinning nodig. Net zoals dit het geval is voor de veranderende arbeidsstructuur. Hoe deze zal ontwikkelen, is niet zonder meer voorspelbaar. Wat wij op dit moment vermoeden, roept weliswaar op om meer aandacht te besteden aan de persoonlijkheidsvorming, bereidheid om in team te werken en bekwaamheid om zich aan veranderende situaties aan te passen. Garanties dat dit de breuken in de samenleving zal kunnen wegwerken zijn er echter niet. Enkel de toekomst kan ons dit leren.

Referenties

- Beck, U. (1986,1994), *Risk society. Towards a new modernity*. London/Thousand Oaks/New Delhi, Sage Publications.
- Bundervoet, J. (1995), Gezin en arbeid, In: *Gezien het gezin. Feiten en waarden*. Leuven, Davidsfonds/Universitaire Pers Leuven
- De Grooff, D. (1993), Communicatietechnologie: technologische trends en maatschappelijke gevolgen, In: W. Dumon, G. Fauconnier, R. Maes, E. Meulemans (eds), *Scenario's voor de toekomst*. Leuven/Amersfoort, Acco.
- De Witte, H. (1991), Over de verburgelijking van de arbeidersklasse. Houden (ongeschoolde) arbeiders er nog andere opvattingen op na dan bedienden?, *Tijdschrift voor Sociologie*, 12 (3&4): 563-584.
- Dumon, W. (1995), Enkele kenmerken van gezinsverandering in Vlaanderen in de jaren negentig, In: *Gezien het gezin. Feiten en waarden*. Leuven, Davidsfonds/Universitaire Pers Leuven.
- European Commission (1996), *Key data on education in the European Union*. Luxembourg, Office for official publications of the European Communities.
- Holderbeke, F., Timmerman, K., (1996), De Vlaamse Arbeidsmarkt opnieuw doorgelicht, *Nieuwsbrief Steunpunt WAV*, 3: 81-86.
- Kerkhofs, J., Dobbelaere, K., Voyé, L., Bawin-Legros, B., (1992), *De versnelde ommekeer. De waarden van Vlamingen, Walen en Brusselaars in de jaren negentig*. Tielt Brussel, Lannoo KBS.
- Loosveldt, G. (1989), Aandacht voor het vertoon: stijl of bricolage, *Tijdschrift voor Sociologie*, 10 (3-4): 479-507.
- Matthijs, K. (1993a) Gezin en bevolking rond de millenniumwisseling, In: Dumon, W., Fauconnier, G., Maes, R., Meulemans, E., (eds), *Scenario's voor de toekomst*. Leuven/Amersfoort, Acco.
- Matthijs, K. (1993b), *Onderneming en demografie. Bevolking, gezin en werk...een aparte onderneming*. Zellik, Roularta Books.
- Pickery, J. (1996), *Documentatie van een onderzoek naar het uitgaansgedrag anno 1996 van 17- en 18-jarige jongeren in het Leuvense*. Leuven, Departement Sociologie.
- Sels, L., Van Hootegem, G. (1993), Tweesprong. Over droomfabrieken en hun maatschappelijke inbedding, In: W. Dumon, G. Fauconnier, R. Maes, E. Meulemans (eds) *Scenario's voor de toekomst*. Leuven/Amersfoort, Acco.
- Verhofstadt-Denève, L. (1991), *Adolescentiëpsychologie*. Leuven, Garant.

Hoofdstuk 2

RATIONEEL KIEZEN IS ECONOMISCH HANDELEN

Economische aspecten van studiekeuze

Ides Nicaise

Men wil het niet graag gezegd hebben: 'studeren dient om een fatsoenlijke plek op de arbeidsmarkt te veroveren en zo je toekomstige welvaart te optimaliseren'. Neen, je kiest een studierichting in de eerste plaats voor je algemene vorming en ook omdat ze je door omstandigheden interesseert. Of nog: 'de ongelijkheid in het onderwijs wordt bepaald door financiële drempels'. Wees ernstig: het onderwijs is quasi-gratis, en voor de minstbegoeden zijn er nog toelagen ook. Zijn het niet veel-er culturele factoren die de ongelijkheid in het onderwijs reproduceren?

Het wordt tijd dat deze oude disciplinestrijd plaats maakt voor een genuanceerd, interdisciplinair discours. Het economisch gedrag is tenslotte een dimensie van elk menselijk handelen, het speelt naast andere drijfveren een zekere - zij het beperkte - rol. Misschien zullen economische overwegingen bij het studiekeuzeproces eerder op de achtergrond meespelen, in de argumenten van ouders eerder dan van de jongeren zelf. Maar afwezig zijn ze zeker niet.

1. Het macro-perspectief: hoe langer, hoe beter?

De mondiale economische concurrentie uit zich op educatief vlak door een rush op het voortgezet onderwijs. België staat thans op de internationale ranglijst op de tweede plaats wat de globale participatiegraad van jongeren aan het onderwijs betreft (De Groof e.a., 1993: 25), en op de vierde plaats wat de doorstroming naar het hoger onderwijs betreft (ibid.: 46). Ook binnen België wordt tussen jongeren een bittere concurrentiestrijd gevoerd om de langste en beste studieloopbaan, onder druk van de stijgende werkloosheid die vooral laaggeschoolden treft. De stelling luidt, dat onze economie slechts kans op overleven heeft als ze voortdurend aan de spits van de technologische evolutie meedraait. Die technologische evolutie vereist